

Sosiologiens visjon - og virkelighet?

Et innlegg om sosiologiens legitimering¹

Av Ole Johnny Olsen

Under sitt emigrantopphold i Danmark skrev Berthold Brecht et teoretisk læredikt til en gruppe danske arbeiderskuespillere. I dette diktet konfronterer han skuespillerne med spørsmålet om hva de anser som teaterkunstens oppgave. Hvorfor vil de egentlig være skuespillere? "Hit er dere kommet for å spille teater", sier han, "men nu skal deres spørres: Hvorfor det?" Slik jeg oppfatter det, kan noe av utgangspunktet for dette seminaret formuleres på tilsvarende vis: "Til Universitetet er vi kommet for å bli, eller være, sosiologer, men nå skal vi spørres: Hvorfor det?" Det er ikke de gjerne mer eller mindre tilfeldige grunnene som har ført oss hit, det spørres etter (sjøl om de kan være viktige nok). Nei, det er de mer prinsipielle motivasjoner og beveggrunner som skal fram: Hva vil vi med vår sosiologi? Hva ser vi som samfunnsvitenskapen og forskerkunstens oppgave?

Problemet er at om vi hver og en blir stilt dette spørsmålet - hvorfor er vi sosiologer? - vil vi for en stor del stå i forlegenhet med hensyn til svaret. Et svar kan vi nok alle gi, men det ville ikke alltid være like gjennomtenkt og velbegrunna. Hvorfor det er slik er ikke så lett å svare på. Kanskje er det fordi vi altfor sjeldent stiller krav til oss sjøl om svar på slike spørsmål. Og det er egentlig et paradoks: at vi i så liten grad tar opp, bevisstgjør oss sjøl og diskuterer våre egne interesser og motivasjoner som sosiologer, både i utdan-

ning og i det faglige forskningsmiljø. For det er da er en relativ bred faglig enighet om at nettopp en slik bevisstgjøring har stor betydning for hva vi gjør og hva vi får til som sosiologer?

Men hva vi vil som sosiologer, henger ikke bare sammen med den enkelte eller de enkelte miljøenes subjektive ønsker. Svaret som gis på det spørsmålet henger naturligvis også sammen med hvordan vi vurderer hva som er mulig. Hva *kan* egentlig sosiologen bidra med i denne verden, til dens utvikling og forandring? Og det er

et spørsmål som ikke bare handler om hva slags kunnskap vi kan utvikle og hvordan det kan la seg gjøre. Like mye er det et spørsmål om vår oppfatning av sjølve det sosiologien omhandler: samfunnet og menneskene som lever i det. Er samfunnet og menneskene slik utforma at menneskene sjøl, ved hjelp av (bl.a.) sosiologisk kunnskap kan påvirke sin egen og samfunnets videre utvikling? Hvordan kan eventuelt dette skje?

De svarene vi gir og de begrunnelse- ne vi har for hvorfor vi er sosiologer, er viktige for vår egen vitenskapelige praksis. De er like viktige for hvordan vi kan legitimere det vi driver med overfor samfunnet vi lever i. Hvordan kan vi begrunne sosiologiens nytte? For slik legitimering er nødvendig. Hvordan kunne vi ellers få betalt for vår virksomhet? Men vi er ikke aleine om en slik legitimering. "Samfunnet" har sjøl forestillinger om hva det kan vente seg av samfunnsvitenskapene. Og ikke nok med det: det er, som vi vet, langt fra noen enighet om hva som er eller kan være samfunnsviten- skapenes oppgave, verken innen eller mellom vitenskapene, eller i sam- funnet omkring. Det finnes en rekke ulike tradisjoner for faglig legitimering og ulike måter å se samfunnsvitenska- pens nytte på.

Dette gjør det ikke desto mindre viktig å diskutere dette spørsmålet, og slik gjøre seg i stand til å kunne inn- fluere på de prosesser som bestemmer

betingelsene for egen praksis. Som Thorsten Nybom poengterer i sin arti- kkel "Forskning og politikk" (1993), vil det svaret som blir gjeldende på spørsmålet om hva som er sosiolo- giens - eller andre kulturvitenskapers - nytte, ikke bare være avgjørende for overgripende sammenhenger mellom forskning, høyere utdanning og sam- funn. "Det kommer i hög grad även att bestämma den institutionella ordnin- gen, anslags- och finansieringsformer- na samt verksamhetens inriktning - både inom forskningen och den högre utbildningen" (s.163).

Avslutningsvis i dette innlegget skal jeg gå inn på noen av de institu- sjonelle endringene som universitet og forskning gjennomgår i dag og drøfte hva slags forståelse av samfunnsviten- skapen disse vil dyrke fram og hva slags forståelse de overhodet bygger på. Men først vil jeg si noe om de svar som tradisjonelt er gitt på det spørs- målet som først ble stilt: Hvorfor er vi sosiologer? Hva slags forestillinger har vi om sosiologiens oppgave og dens muligheter til å bidra til samfunnets utforming?

Med "sosiologisk fantasi" og "iakttakelsens kunst"...

Svært mange, tror jeg, vil føle seg til- trukket av den type svar Brecht sjøl gir på sitt spørsmål til de danske arbeider- skuespillerne (se diktet i utdrag). Sosi- ologens oppgave er ikke å bygge opp under menneskenes forestilling av å

være "hjelpeløse offer for fremmedarte- de makter og egne drifter". Med ut- gangspunkt i den innsikt at "mennesket er menneskets skjebne" må oppgaven derimot være å vise fram "menneskets verden som den er: at den er gjort av mennesker og kan foran- dres". Hensikten må være å "avbilde menneskenes samliv slik at det kan forstås og mestres". Gjennom systema- tiske undersøkelser, analyse og vilje til å utvikle kunnskap for samfunnsmes- sig endring kan sosiologen "med fors- kningens alvor og kunnskapens mun- terhet gjøre kampens erfaringer til fel- leseie og rettferdigheten til lidenskap".

Brechts dikt kunne med stort utbytte vært analysert og diskutert, vers for vers. Her er det mange oppslag og inn- spill for sosiologisk refleksjon. Jeg skal nøye meg med med noen generelle kommentarer. Søker vi blant sosiolo- giens fremste forfattere, er det lett å finne "teoretiske læredikt" med tilsva- rende budskap. Av de mest kjente er kanskje C. Wright Mills' *The Sociolo- gical Imagination* - Den sociologiska visionen, som boken heter i svensk utgave (1971). Her stiller Mills sosio- logiens oppgave som det å gå løs på det han ser som et hovedproblem i samfunnet: menneskenes opplevelse av å være fanget i en felle, av å være un- derlagt makter som de ikke ser, begri- per, eller kan gjøre noe med. Arbeids- løshet, krig, familiens vold og oppløs- ning, byproblemer, osv. Dette er for- hold enkeltmennesker opplever daglig.

De er reelle, og de har dramatiske kon- sekvenser. Det mangler ikke på infor- masjon om disse tingene. Vi vet mye om problemenes omfang og hvordan de slår til. Nei, informasjon er ikke problemet, sier Mills, "menneskene lever i faktaalderen". Problemet er snarere at informasjonen dominerer men- neskenes oppmerksomhet slik at "den drukner deres evne til å anvende seg av den". Hva det moderne mennesket derfor trenger, er en intellektuell kvali- tet som kan "hjelpet det til å anvende informasjon og utvikle sin fornuft for å skaffe seg et innsiktsfullt overblikk over hva som hender i verden og over hva som kan hende det selv" (s. 11, min oversettelse). Denne evnen, denne intellektuelle kvalitet, ligger i den "sosiologiske fantasien", sier Mills. Og det er utvikling av en slik fantasi som gir grunnlaget for den sosiologis- ke visjonen, og mulighet til å innfri det "løftet" sosiologien har gitt eller må gi til samfunnet.

Skjebne eller menneskeskapt histo- rie, "iakttakelsens kunst" og "socio- logisk fantasi". Forbindelsene til spørsmålene om forholdet mellom in- divid og samfunn og mulighetene for sosiologisk kunnskap skulle være klare. Brecht's og Mills' posisjoner likeså. Begge støtter de seg på den oppfatning at menneskenes liv ikke er skjebnebestemt, og at det med opplys- ning om og innsikt i samfunnets skjulte krefter og herredømmeforhold vil være mulig for menneskene å

forme samfunnet etter sin egen fornuft. Slik opplysning er mulig gjennom "iakttakelsens kunst" eller "sosiologisk fantasi". Disse begrepene uttrykker en ambisjon om å se og synliggjøre sammenhenger som umiddelbart ikke er tilgjengelig for den vanlige mann og kvinne. Grunnlaget for slik synliggjøring er observasjon og innsamling av data. Metoden er sammenligning og "kritikk". Kritikk oppnås gjennom distansering - eller "Verfremdung", som Brecht kaller det. Oppgaven er ikke å gjengi eller "imitere" verden slik den umiddelbart framstår for oss. For å se enkeltheter i sammenheng, for å få dybde i et bilde, og for å skape en "figur" som avtegner en slik innsikt, er det nødvendig å etablere en avstand, å se fra et annet hold. Det er dette som krever bestemte kvalifikasjoner. Å imitere et landskap, å gi et naturalistisk bilde av tingene, krever en mekanisk reproduksjon av det man allerede har sett. En alternativ, genuin ny innsikt, som ser hvorfor tingene har blitt som de er blitt og hva som er mulige framtidige utviklingsforløp, forutsetter derimot en type "produktiv fantasi" (Kant, se f.eks. Ricour 1986) som kan bringe fram slike mulige forklaringer og mulige utviklinger.

Slik kan vi si at utvikling av en sosiologisk kunnskap, anvendelse av en sosiologisk fantasi, ikke bare forutsetter teori i vanlig forstand. Det forutsetter former for utopi; det forutsetter forestillinger om "mulige verdener",

forestillinger som gjør at analyser av faktiske forhold og utviklingsløp kan stilles opp mot alternative mulige utviklinger. Om slike utopier skal ha betydning for sosiologisk forskning, må de naturligvis være realistiske, i den forstand at de kan hevdes å være - ja nettopp - mulige. (Det er her fiksjon skiller seg fra sosiologisk analyse.)

...i "opplysningens" tjeneste
Denne sosiologiske visjonen, slik Mills formulerer den, har sine aner i den s.k. opplysningsfilosofiske bevegelsen på 1700-tallet. Tankene herfra gjorde seg ikke bare gjeldende innen filosofi, men preget også kunst, litteratur, historie og de nye samfunnsfagene. "Opplysning", skrev Kant i 1783, "vil si at menneskene kommer ut av sin egen forårsakede umyndighet" (sitert fra Kocka 1989:140). Og "umyndighet", fortsetter han, "er manglende evne til å betjene sin forstand uten ledelse fra andre" (ibid). Visjonen for det som har blitt kalt "opplysning" er med andre ord å befri menneskene fra gammel tvang, fordommer og ikkelegitimt herredømme. Gjennom utdanning, offentlig kritikk og fri diskusjon skulle man utrydde uvitenhet, overtro og intoleranse og regulere alle private og offentlige forhold gjennom myndig bruk av fornuft (Kocka 1989: 140f). På den ene siden handler det om kritikk av det etablerte. På den andre, om utforming av forestillinger om et bedre samfunn.

Da det på 1960-tallet vokste fram en bølge av samfunnsvitere som forfektet et frigjørings-kritisk vitenskapssyn, (Nybom, s. 162), knyttet de på mange måter an til det 200-år gamle opplysningsprosjektet.² Denne bølgen representerte imidlertid på ingen måte et enhetlig prosjekt. Som Nybom viser til, kan denne frigjøringskritiske tradisjonen deles inn i minst to prinsipielt forskjellige varianter. I en variant stiller forskeren seg i en bestemt underprivilegert og undertrykt gruppes tjeneste og ser forskningen som et oppdrag ut fra moralsk eller politisk stillingstaken. Herunder kommer både den forskningen som ønsker å bedre svake gruppers kår - å la representanter fra den s.k. norske gullaldersosiologien (Christie, Brox, Løchen) -og den sosiologien som har knyttet forskningen til sosiale klasser og bevegelses frigjøringsprosjekter (arbeiderklassen, kvinnebevegelsen, anti-imperialistisk opprør). Innen sistnevnte kategori har særlig marxistiske og feministiske teorier og utopier spilt en rolle. En annen frigjøringskritisk variant har fundert sitt engasjement og sine krav om stillingstaking i mer overordna etiske verdier og moralske prinsipper. Frihet, demokrati og humanitet er stikkord for en slik posisjon. Habermas kan brukes som eksempel. Og som et nyere norsk bidrag er det nærliggende å nevne Yngvar Løchens bok med den talende tittel *Forpliktende fantasi* (1993), der han argumenterer for en intellektuell

sosiologi fundert på et humanistisk samfunns- og menneskesyn, til beste for forming av et "utviklende og skapende felleskap" (s. 37).

Det må også sies at opplysningstradisjonen ikke bare har vært grunnlag for en samfunnskritisk eller ideologikritisk sosiologi. Elementer av denne tradisjonen har også ligget til grunn for den sosiologien som har hatt ambisjoner om å være en empirisk analytisk vitenskap i tjenerskap for gjeldende normer og samfunnsstrukturer, altså for det Nybom kaller et funksjonalistisk eller instrumentalistisk vitenskapssyn. Gjennom fagets antatte evne til eksakt empirisk analyse og prediksjon skulle det bidra til rasjonalisering av samfunnets økonomiske og politiske institusjoner. Det skulle være et redskap for sosial ingeniørkunst. At denne tendensen innen sosiologien ble sterkt gjeldende allerede fra 1800-tallet henger nok sammen med de konkrete behov den moderne statsforvaltningen hadde for oversikt over samfunnets "moralske" standard og interesser i utvikling av sosialreformer, parret med et utbredt naturalistisk syn på samfunn og samfunnsutvikling og etterhvert styrket gjennom hegemoniet til det som grovt sett kalles et "positivistisk" vitenskapssyn.

For historiefaget som for sosiologien

Et slikt vitenskapssyn har også hatt stor innflytelse i historiefaget. Her ga

positivismen seg utslag i en a-teoretisk og antistrukturell forskning som mest var opptatt av å samle kilder for en så autentisk, dvs. så naturalistisk, som mulig rekonstruksjon av det som hadde hendt. Levninger ble samlet til beskrivelser av enkle hendelsesforløp. Og det var de store menns historie(r) det handlet om. Det var ikke samfunnsmessige endringer og strukturelle maktforhold - "die grosse Macht der Verhältnisse" (Kocka 1989:12) - som var fagets bærende tema, slik det ble for de seinere samfunnshistorikerne. En annet trekk ved utviklingen innen denne delen av kulturvitenskapen, var fagets tidlige vending bort fra opplysningstidens ideer om historisk forskning som grunnlag for debatt og refleksjon over samfunnets politiske og kulturelle utviklingsprosesser. Gjennom historismens krav om reproduksjon av hendelsene slik de var - slik de ble opplevd av de historiske aktørene sjøl - ble historieforskningen ingen kraft for samfunnskritikk og frigjøring, men en kilde for romantikkens svermerier for "den nasjonale arv", "tilhørighet" og identitet.

Sikring av kulturarv og identitet er også i dag stikkord for de legitimeringsgrunner som blir brukt overfor og blant historikerne. Tyske historikere som fra 1960/70-tallet har vært sentrale i utviklingen av en ny type forskning, fundert på opplysningsidéens kritiske grunnlag, kunne på 1980-tallet med forbitrelse og vemod konstantere

en tilbakevending mot en tradisjonsorientert historieforskning. Det har siden slutten av 1970-tallet vært en voksende interesse for historie i Tyskland, en interesse som kunne gitt grunnlag for historisk refleksjon og kritikk og grunnlag for en "opplyst" diskusjon om aktuelle politiske utfordringer. "Men det er ikke håp om frigjøring og reform som er drivkraften i de historiske spørsmåla", kan "opplysningshistorikerne" konstatere, "snarere et ønske om bevaring og søken etter holdepunkt." "Erindring ønskes, forklaring langt mindre" (ibid:146). Historikeren skal ikke bidra med tradisjonskritikk, men tradisjonssikring; bevaring, ikke endring. Hverdagshistorie, biografier og historiske romaner om kjente eller ukjente personers historiske skjebne selger som varmt hvetebrød, og vi ser lett parallellen til det teater Brecht oppfordret skuespillerne å bryte med: den type teater som kun var opptatt av å fortelle om "fortidens forbannelse" og livets tilskikkelse, eller som kun ville gi tilskuerne "noe spenning i slapnende nerver" og mulighet for flukt gjennom innlevelse i tragiske skjedndrama. Hva skal vi drive med: "Opplysning eller identitetsdannelse?" spør Hans Ulrich Wehler spisst, i et radioforedrag om historikernes oppgave i dagens Tyskland (Wehler 1989), irritert over i det hele tatt å måtte stille spørsmålet, og med en skarp advarsel til dem som lar seg friste av (gjen)fortellingens

grunne sjølbedrag.

Det er flere kilder til denne tradisjonalistiske vendingen i tysk historie. En ting er nykonservatisme i politikken og en generell skepsis til og usikkerhet for framtida i befolkningen. Usikkerhet fører til at en søker trygghet i noe som allerede er kjent. Det er lettere enn å utvikle kunnskap om det fremmede og usikre. Man rømmer inn i en idealisert fortid. Et annet forhold er den populære (vulgariserte) "post-modernismen", som legitimerer en type historieforskning som ikke funderes på vitenskapelig etterrettelighet og anerkjente kjøreregler for metode og argumentasjon, men som bygger på nye idealer om språklig skjønnhet og overtalelse. Det nihilistiske eller postmoderne vitenskapssyn, Nyboms fjerde kategori, har nemlig ikke bare slått ut i samfunnsvitenskapen. I langt større grad har den hatt innflytelse i de "litterære" vitenskaper, og dermed også innfluert historiefaget sterkt. Og de kritiske historikernes indignasjon over utviklingen på 1980-tallet, kan ikke minst forstås ut fra de politisk-ideologiske utslag av den type historievitenskap denne tendensen representerer. Når virkeligheten kan reduseres til tekst, kan Auswitch 'gå opp i røyk' og oppløses som faktisk historisk hendelse. Eller, som den tyske "historikerstriden" 1986/87 handlet om: uten krav til regler for kildekritikk, empirisk belegg og logisk argumentasjon kan man - i rettferdiggjørelsens tjeneste - skrive historiske av-

handlinger som hevder at det 3. rikets rasemord kan forklares ved bolsjevikernes "asiatiske klassemord" og stalinismens masseterror (se Kocka 1989: 149).

Posisjonsforskyvninger i samfunnsvitenskapene

I Norge har vi ikke sett den samme utviklingen som i Tyskland. Kanskje tvert om. I norsk historievitenskap er det synteser og sammenheng som er det nye kravet (jfr. Sejersted 1989). Hvilken rolle den nye nihilismen har spilt i sosiologien veit jeg egentlig ikke. Mitt inntrykk er at de nyeste forflytningene mellom ulike vitenskapssyn i mindre grad har vært en tilstrømning til denne (relativistiske) posisjonen, som det har vært et frafall fra de opplysnings- eller rasjonalitetsfunderte tradisjonene. Tanken om sosiologen som sosialingeniør kom seg egentlig aldri etter den s.k. positivismekritikken. Dens fallitt er først og fremst tydeliggjort gjennom bidrag fra sosialøkonomi og organisasjonsterori, men også gjennom analyser av den moderne velferdstaten. Styring og samfunnsplanlegging basert på "positiv kunnskap" og modeller om den rasjonelle aktør, har med all tydelighet vist seg å fungere dårlig i virklighetens verden. Men også den kritiske sosiologien har fått et 'skudd for bue'. De gamle utopiene ble tvilsomme (økonomisk frigjøring ligger ikke lenger så åpenbart i en sosialistisk planøkonomi), de historiske

aktørene har gjennomgått dype forandringer (arbeiderklassen er deformert og de nye middelklassene er preget av individualistiske handlingsmotivasjoner), og det er vokst fram en helt ny "uoversiktighet" (Habermas 1985). Vi har dessuten til de grader opplevd moderniseringens og rasjonaliseringens bakside - "opplysningens dialektikk" (Horkheimer/Adorno 1981) - både i øst og vest. Vitenskap og arbeid er ikke lenger selvfølgelig grunnlag for frigjøring, vekst og framskritt, men også institusjonelle grunnlag for det man kan oppleve som et truende risikosamfunn (Beck 1986).

Erfaringene av alt dette har bidratt til at mange opplysningssosiologer og samfunnskritikere har blitt tvilere og skeptikere til kulturvitenskapenes opplysningsprosjekt. Men ikke alle har gått til "nihilismen". Når det kommer til et stykke, er det kanskje heller det Nybom kaller det tradisjonelle eller idealistiske vitenskapssynet innen kulturvitenskapen som har sugd opp de fleste frafalne, de nye tvilerne. Det gjelder iallefall de som føler seg fremmed for den type sosiologi som tidligere var identifisert med instrumentalisme og positivisme, kjennetegnet av sin sterke tro på survey, harddata, hypotesetesting og stringent analyse ved hjelp av avanserte statistiske teknikker. Det nærmeste man ut fra en slik posisjon vil kunne definere som kulturvitenskapenes "nytte", er å vise til deres betydning for opprettholdelse av "en levende

kulturarv" (Nybom s. 161). Denne frakoblingen av forskningen fra et samfunnsengasjement er dessuten forsterket med en annen og samtidig tendens: en form for pragmatisk sosiologisk praksis, en dyrking av sosiologi som flinkt håndverk. Den er tilstede i såvel teoretiske som empiriske skoleretninger. Her finnes ingen forpliktende, reflekterte, kunnskapsinteresser - utenom når det gjelder regler for "meritter" og "anerkjennelse".

Fra krise til konstruktiv refleksjon?

Den voksende usikkerheten innen samfunnsvitenskapene har vært internasjonal. Det har lenge vært snakket om en "krise" i sosiologien. Alvin Gouldner spådde den allerede tidlig på 70-tallet (Gouldner 1971). På 1980-tallet var det et uttrykk som ofte ble brukt for å karakterisere sosiologiens tilstand. Da det tyske, svært sentrale, Zeitschrift für sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis, *Soziale Welt*, skulle feire sitt 40-årsjubileum, ble det laget et dobbeltnummer "Über Soziologie" (Heft 1/2 1989) med bidrag fra en rekke kjente og anerkjente sosiologer. Om innleggene langt fra var entydige, var det alt i alt ingen oppløftende diagnose som blir stilt av dagens sosiologi. Legitimitetskrise og identitetskrise var begreper som gikk igjen. En opplevelse av å ha lovet langt mer enn man har kunnet holde - enten som sosialingeniører eller som opplyste kritikere - har

slått ut i betydelige endringer i sosiologenes eget sjølbilde. Fra en situasjon der Prometheus ("himmelstormeren") hadde vært den personifiserte sosiologen, har han i løpet av 80-tallet blitt til en Sisyfos ("tvileren"), som Johannes Weiss uttrykte det (1989:128). Et oppfølgende radioprogram til den tyske sosiologkonferansen i Hessischer Rundfunk tok noe av stemningen på kornet med programtittelen "Fra brytning til kjedsomhet. Hvorfor har sosiologien tapt i attraktivitet?"

Tilsvarende spørsmål kunne vi stilt til norsk sosiologi? I Norge som i Tyskland gjelder det samme: om vi i dag forsøker å svare på Brechts spørsmål om hvorfor vi vil være sosiologer, er det ikke lenger så lett å svare "for å

bidra til menneskenes frigjøring". Det vil si, svært mange vil helst fortsatt svare nettopp dette. Det er fortsatt et levende engasjement i norsk sosiologi, og kanskje vel så mye i tysk. Det er fortsatt et ønske om å innfri Mills' gamle løfte. Problemet er at dette løftet ikke lenger er så lett å innfri. Vi har ikke lenger de teoriene (og utopiene) - iallefall ikke ferdig utformet - som er nødvendige, for å kunne gi kraft og retning til den praksis som skal til for å innfri løftet fullt ut.

Nå må ikke denne situasjonen bety slutten på det sosiologiske frigjøringsprosjektet. Tvert om. Det har fortsatt sin legitime grunn. Men det trengs rom og åpenhet for refleksjon og nye innfallsvinkler. Dogmatisk visshet og

enhetliggjøring, må vike plass for toleranse for uvisshet og dyrking av pluralisme. "Dogmatisk pluralisme" snakker Thorsten Nybom om. En slik pluralisme betyr ikke det samme som å bli sleppent med vitenskapelige standarder for intersubjektivitet, åpen argumentasjon og etterprøvbarehet. Heller ikke betyr det å kaste vrak på moralske og etiske stadader i forskningen, eller på politisk engasjement for frigjøring fra herredømme og maktovergrep. Slikt engasjement er snarere en forutsetning for å utvikle den type refleksiv sosiologi som f.eks. de ny-moderne sosiologene snakker om (se f.eks. Bordieu 1990, Beck 1986, Giddens 1991), eller den form for kritisk hermeneutikk som er utvikla for å overskride åndsvitenskapenes tradisjonelle problem for vitenskapelig begrunnelse, bl. a. av J. Habermas og P. Ricoeur (se f. eks. Thompson 1981). Prinsippet refleksjon er stikkordet for en slik sosiologi (som det vel egentlig også var for den tidlige kritiske opplysningstradisjonen). Målet kan ikke være å gjenskape en rigid sjølsikkerhet og hovmodig visshet om hva vi kan og hva vi vil, men å utvikle en type "prinsipp-ledet refleksiv forskeridentitet" - som innbyr til engasjement og interesse, men også til ydmykhet og åpenhet i forhold til både samfunnsvitenskapelige og samfunnsmessige problemer.

Betingelser for en "prinsippetet refleksjon"?

Spørsmålet er så, hvordan er betingelsene for utvikling av en slik identitet i dag? Hva slags forventninger har "samfunnet" til de kulturvitenskapelige faga, og til sosiologien? Hvordan står utviklingen på universitetene i forhold til dette?

Sosiologi har vært et lite fag, tilkjent store forventninger fra utenverdenen. Samfunnet har ventet at faget skal gi svar på vanskelige spørsmål, løsninger på problemer. Slik har det vært til denne dag. Prosjektmidler er delt ut i rikelig monn, forskningsprogrammer er lansert, også de siste 10 åra: om kvinneforskning, om utdanning, om migrasjon, om teknologi og samfunn, om ledelse, organisasjon og styring. Dette er både legitime forventninger og rimelige prosjekter i og for seg. Et betydelig problem, imidlertid, er at "samfunnet" - "etterspørerne" av sosiologisk kunnskap - ikke har gjennomgått noen form for resosialisering som "kunnskapsbrukere", på linje med den prosessen sosiologene sjøl har vært igjennom. Fortsatt er det liten forståelse for "nyttene" av en mer problemorientert, eksplorativ, eller "oppdagende" kunnskap. Og det er en relativ beskjeden evne til utnyttelse av slik kunnskap. Forventninger om klare svar, raske løsninger og direkte resultater står sterkt. Til en viss grad kan vi ikke vente annet. En organisasjon må fatte vedtak, uansett usikkerhet. Be-

slutninger må tas, på best mulig grunn. Men ofte fører dette behovet til en "useriøs" og lite konstruktiv bruk av forskningsresultater og utredningskunnskap. Tabeller og "håndfaste" resultater kaster man seg over, spissformuleringer brukes ideologisk og demonstrativt, modeller gjøres om til virkelighet. Et typisk utslag av dette er den type euforiske møte- og kursbevegelser vi har sett det siste ti-året om lederskap og organisasjonsutvikling, snart etter den ene modellen, snart etter den andre.

Men bildet er langt fra entydig. Det finnes ønske om dialog og "bruk" av sosiologisk kunnskap på en mer indirekte og kreativ måte, både i offentlig og privat sammenheng. Det være seg om organisasjonsforhold, opplæring og kompetanseutvikling, om ledelse, om internasjonalisering eller andre "1980/90-tallsproblemer". Aktørene ser at de sjøl må ta hånd om organisasjonenes egen usikkerhet, på en langsiktig og gjennomtenkt måte, men at det da kan være fruktbart med innspill og kunnskapsopparbeidelse fra sosiologer og andre kulturvitenskaper.

Paradoksalt nok kan det se ut som at den kunnskaps- og vitenskapsforståelsen som til dels har vært på retrett i private bedrifter, og kanskje også i offentlige organisasjoner, nå er i ferd med å styrkes på universitetene! Ikke på grunn av de vitenskapelige miljøenes prinsipielle ønske, men som følge av institusjonelle "føringer" (overgrep) fra

ansvarlige myndigheter. Det har over flere år vært en tendens til densentralisering og fristilling innenfor universitetssystemet. På sett og vis kan dette se ut som frigjøring fra sentrale myndigheter og streng kontroll. Men erfaringer viser at det har ført til sterkere kontroll og styring av de enkelte enhetenes virksomhet. Dette er en logisk konsekvens av de formaliserte styringsmekanismene som er innført gjennom denne desentraliseringen. Målstyring i byråkratier eller på markeder forutsetter lett målbare størrelser, sånn som antall ansatte, antall studenter, antall dr.gradsarbeider, antall artikler, antall konferanser, antall utenlandsopphold, osv. Forskningens kvalitet er imidlertid vanskelig å definere operasjonelt - særlig når den teoretiske definisjon ikke er helt klar (jfr. elementær metodelære). Derfor skulle situasjonen i dag - med uklare "paradigmer", behov for refleksjon og sjølstendig kritisk tenkning, ønske om pluralisme, osv. - tilsi at man skulle være forsiktig med rigid målstyring på alle bauer og kanter. Men slik er det altså ikke. Formalorienteringa i universitetets styringsstruktur er på rask frammarsj, styringen av forskning og undervisning er kanskje sterkere enn noensinne. Og enkelt sagt: en rigid målstyring går sammen med et rigid kunnskapssyn - og begge deler kan ses både som avhengige og uavhengige variable.³

Når disse organisasjonsendringene

kommer samtidig med et økende antall studenter, som står overfor stadig hardere økonomiske betingelser og et usikkert arbeidsmarked, blir det dårlige betingelser for romslighet og fleksibilitet. Formalstyringen utsetter stipendiater og forskerrekutter for ensidige krav om rask "merittering" om de skal sikre seg en framtidig forskerstilling. Det styrker grobunnen for en individuell karrieretenkning og "nikker"-mentalitet. Mens det blir langt vanskeligere å opprettholde tradisjoner for uegennyttig samarbeid, kritikk og ønske om å gå "mot strømmen". Sterkere krav om rask gjennomstrømning vil også lett dyrke fram en slik fag- og kunnskapsforståelse som f.eks. ofte kommer til uttrykk i studenters krav om "pensumsforelesninger" og "eksamensrelevans". Kunnskap oppfattes som noe gitt, noe ferdig, noe som finnes i bøker og hos lærerne. Det er derfor sterke forventninger om fasitsvar og om den "rette" måten å gjøre ting på. Man vil ha klare regler og standardprosedyrer, også for det som skal læres. Læringsoppgaven blir å være konsument av ferdig kunnskap, mottakere av regler og normer som "gjelder". Refleksjon, kritikk og hva man sjøl kan bidra med, blir uviktig. Ekstensive og "billige" undervisningsopplegg, som det er lett å ty til i stramme "formalstyrte" tider, vil kunne bekrefte og ytterligere stimulere et slikt snevert og instrumentelt kunnskapssyn.

Men heller ikke på universitetet er

det en entydig utvikling. Tanken om den vitenskapelige kunnskapens kritiske potensiale står sterkt. Ser vi på utkastet til den nye universitetsloven finner vi formuleringer som at høyere utdanning "skal oppmuntre og stimulere til selvstendig og kritisk tenkning", at "forskningen skal være kritisk prøvende" og at "institusjonene skal fremme og verne den frie forskningen"⁴. Og, som sagt, idealet om en engasjert og kritisk samfunnsforsker er fortsatt levende i universitetenes fagmiljøer. Det er å håpe at dette idealet ikke helt slipper opp for institusjonelt grunnlag, ettersom den nye tidsånden pløyer sine furer på universitetsstrukturen. Kanskje det er å håpe, også for forkjemperne av den nye "ånden" sin egen skyld. Som Nybom avslutter:

"De universitets- og forskningsföreträdare, som redlöst ställer sig till händelsernas förfogande genom att - medvetet eller på grund av okunskap - blanda saman en ideologisk definierad "tidsandas" krav med övergripande principer och målvärden, kommer mycket snart och mycket brutalt bli varse att världsandan rider fort i dessa dagar" (Nybom 1993:178).

Men hva med en sosiologisk "yrkesutdanning"?

Men det er fortsatt et problem. Utdanning av sosiologer handler ikke bare om forskerutdanning. De aller fleste samfunnsvitere som tar sin eksamen

på universitetene i dag, kommer til å (måtte) søke seg en jobb i offentlige og private institusjoner og bedrifter. Ja allerede i mange år har de samfunnsvitenskapelige instituttene på universitetene -deriblant de sosiologiske - drevet en form for "yrkes-utdanning" til slike jobber. Dette forhold reiser en rekke spørsmål som i altfor liten grad, ja delvis ikke i det hele tatt, blir stilt til diskusjon. For det første, om universitetene overhodet skal drive slik utdanning og eventuelt hvilken rolle denne utdanningen skal ha. Skal det være universitetsdisiplinens oppgave å produsere kandidater for offentlige og private virksomheter? Vil ikke en voksende andel av slik kandidatproduksjon bringe ressurser og oppmerksomhet bort fra forskning og forskerutdanning? For det andre, om vi skal utdanne slike kandidater - som vi alt gjør på løpende bånd - hvilke konsekvenser må dette ha for utformingen av universitetsutdanninga? Krever det en egen tilskjæring av studiet, av innhold og arbeidsmåter? Og for det tredje, hvilke kvalifikasjoner er det egentlig man skal utvikle gjennom en slik "yrkesutdanning"? Hva skal studentene kunne tilby? Hva slags kompetansebehov skal de kunne dekke?

Man kan, som Nybom (s.167), spørre om det tradisjonelle masseuniversitetet i det hele tatt har evne til å ta hand om både forskning/forskerutdanning og "yrkesutdanning". Er det kanskje likevel riktig med en funksjo-

nell arbeidsdeling mellom institusjoner som tar seg av forskningsinteressene og andre som konsentrerer seg om en "yrkesutdanning"? Det er ikke like lett å være så skråsikker i dette spørsmålet som før. Men fortsatt heller jeg til den oppfatning at mulighetene for utvikling av en sjølstendig, reflektert, kritisk osv. "yrkessosiolog" vil være størst gjennom en utdanning i nær kontakt med de forskningsorienterte universitetsfagene. Dessuten vil mulighetene for en brei og mest mulig åpen rekruttering til forskningen svekkes betraktelig ved en overgang til lukkede eliteuniversitet. Jeg tror, med andre ord, at det vi taper ved et slikt skille langt vil overstige en eventuell gevinst.

Men det er kanskje nødvendig å ta de ulike utdanningsfunksjonene mer på alvor. Så lenge universitetet de facto også er en "yrkesutdanningsinstitusjon", bør instituttene være forpliktet til å klargjøre hva man vil dette konkret skal eller bør innebære. Tydeligere enn det er gjort i dag. Det skylder vi ikke bare studentene. Det er også nødvendig for å utforme en - uansett målestokk - "god" yrkesutdanning. Og kanskje enda viktigere: en klargjøring av dette vil være av stor betydning for utvikling av en "god" forskerutdanning og ivaretagelsen av en kultur for kritisk intellektuell sosiologi. En diskusjon om hva vi vil med en "yrkesutdanning" vil tydeliggjøre og videreutvikle oppfatninger om utformingen av

forskerutdanningen.

Når det gjelder de sosiologiske "yrkeskvalifikasjoner", tror jeg det viktigste vil være å ikke redusere bildet av den "praktiske yrkessosiologen" til bærer av en bestemt kunnskapspakke for avsetning og forvaltning på arbeidsmarkedet, som en "ekspertise" som skal ta over der andre akademikerprofesjoner kommer til kort. En slik innhegning ("profesjonalisering") av den sosiologiske fantasien står ikke bare i motstrid til fagets vitenskapelige grunnlag. Jeg tror det også vil undergrave det som kan være (bruks)verdien av en sosiologisk kvalifikasjon. De kvalifikasjonene man bør utvikle ved

en "yrkesskole" for sosiologer, ligger kanskje nærmere opp til den kritiske forskerens kvalifikasjoner enn det vi ofte tror. For ut fra et samfunnsmessig synspunkt vil det for de forskjellige institusjonene - det være seg offentlige eller private bedrifter, departement, fylkeskommuner, universitetsadministrasjoner eller andre - være langt mer fornuftig å ansette sjølstendig tenkende, kritiske, reflekterte samfunnsvitere, med en godt utviklet sosiologisk fantasi og skaperevne, framfor - skal vi si - "nikkere" og teknokrater. For universitetsfagene er det i det minste ingen grunn til å forutsette det motsatte

Referanser

- Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt: Suhrkamp
- Bjørneboe, Jens (1983): *Om Brecht. Essays*, Oslo: Pax
- Bourdieu, Pierre (1990): *In other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology*, Cambridge: Polity Press
- Giddens, Anthony (1991): *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press
- Gouldner, Alvin W. (1971): *The Coming Crisis of Western Sociology*, London: Heinemann
- Habermas, Jürgen (1985): *Die Neue Unübersichtlichkeit*, Frankfurt: Suhrkamp
- Horkheimer, Max og Adorno, Theodor W (1981): *Upplysningens Dialektik*, Malmö: Röda Bokförlaget
- Kocka, Jürgen (1989): *Geschichte und Aufklärung*, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht
- Løchen, Yngvar (1993): *Forpliktende fantasi*, Oslo: Universitetsforlaget
- Meja, Volker; Dieter Misgeld; Nico Stehr (ed.) (1987): *Modern German Sociology*, New York: Colombia University Press
- Mills, C. Wright (1971): *Den sosiologiska visionen*, Stockholm: Prisma
- Nybom, Thorsten (1993): "Forskning och politik", i *Nytt norsk tidsskrift*, 2:159-179
- Olsen, Ole Johnny (1994): "I forskerutdanningens jernbur?", i *Sosiologisk Tidsskrift* 1-94
- Ricoeur, Paul (1986): *Lectures on Ide-*

ology and Utopia, New York: Columbia University Press

- Sejersted, Francis (1989): "Norsk historieforskning ved inngangen til 1990-årene. Et oppgjør med den metodiske individualismen", i *Historisk tidsskrift*, 4-89
- Thompson, John B. (1981): *Critical Hermeneutics. A study in the thought of Paul Ricoeur and Jürgen Ha-*

bermas. Cambridge University Press.

- Wehler, Hans-Ulrich (1989): "Geschichtswissenschaft; Aufklärung oder Sinnstiftung?", i Frank Niess (Hg.), *Interesse an der Geschichte*, Frankfurt: Campus
- Weiss, Johannes (1989): "Die Normalität als Krise", i *Soziale Welt* (40), 1/2: 124-132

Noter

1. Artikkelen er et noe bearbejdet innlegg fra høstseminaret til hovedfagstudentene ved Sosiologisk Institutt i Bergen, "Sosiologen som samfunnskritiker og sosialentreprenør", Alver Hotel, 5.-6. november 1993.
2. For den tyske "bølgen" av kritisk sosiologi og historie og dens tilknytning til et begrep om "Aufklärung", se f.eks. Kocka 1989,
3. Tilskjæringa av den nye dr.gradsordningen gir kanskje det beste uttrykk for denne sammenheng (se Olsen 1994).
4. "Lov og rett i Norgesnett. Forslag til lov om universiteter og høyskoler", Bernt-utvalget, 1993, Kap. 7, s. 407.